

LÁSZLÓ TAMÁS

REZILIENCIA ÉS RESENTIMENT

Egy lehetséges fogalmi keret a bizonytalansághoz kapcsolódó narratívák szociológiai elemzéséhez

Egy késő modern válság – és a bizonytalanság jelentette háttér

■ A 2008-as gazdasági világválságot követő lassú helyreállítás után a 2010-es években nagy általánosságban egy prosperáló időszak következett – európai szemmel, Közép-Európából nézve legálábbis ennek lehettünk tanúi.¹ Habár a társadalmi diskurzusokban folyamatosan – és egyre nagyobb súllyal – jelen volt az éghajlati katasztrófa réme,² 2015-ben pedig Afrika és Ázsia felől fokozódó migrációs hullám érte el a kontinenst,³ a fordulatot hozó évek a 2020-as esztendőt tekinthetjük, amikor az emberiségnek rég nem látott kihívással, egy súlyos világválsággal kellett szembenéznie.⁴ A helyzetet Kelet- és Közép-Európában nehezítette nemcsak a kibontakozó újabb gazdasági problémahalmaz – beleértve az infláció és az energiaárak elszabadulását –, de az e gondokat tovább gerjesztő orosz–ukrán konfliktus és az annak nyomán napi realitássá váló háborús fenyegetettség is.⁵ Ebben a szituációban az egyének és közösségek erőforrásai az egymást követő krízisekkel való megküzdés során hamar kimerülhetnek, ellene hatva a komplex társadalmi rendszerek egyensúlyi (vagy ahhoz valamelyest közelítő) működésének.⁶

A fókuszcsoporthoz interjúkból származó idézett szövegrészek forrása a Századvég Konzorcium által 2021-ben elvégzett, *Reziliencia az egyének, a közösségek és a társadalom szintjén* című kutatás. Köszönettel tartozom Kollár Dávidnak, aki meglátásaival és kritikai megjegyzéseivel nagyban hozzájárult a tanulmányban javasolt fogalmi keret kidolgozásához.

...individuális szinten a tehetetlenség érzése és az ágenciavesztettség élménye, kollektív dimenzióban pedig egyfajta virtuális közösségiség és sebzett identitás a meghatározó.

A posztmodern (vagy másként: a késő modernitás) fő ismertetőjegyei a koronavírus fémjelezte válságban igen élesen megmutatkoztak⁷ – nemcsak a közélet iránt érdeklődő, de a csupán a megszokott mindennapjait élni kívánó tömegek számára is közvetlen tapasztalati valósággá vált a bizonytalanság.⁸ Vagyis azt mondhatjuk, hogy a szóban forgó krízis – szociológiai szempontból – nem is elsősorban az egészségügyi ártalmak megnövekedése miatt érdekes, hanem azért, mert a rendszerszintű kockázatok társadalmilag releváns mértékben alakították át az emberek és közösségeik életvilágát;⁹ pontosabban fogalmazva a változások meglehetősen hosszú időn át, általánosan érintettek majd’ minden társadalmi csoportot. Ezért a nagyjából 2020 márciusától 2021 júniusáig tartó időszakot¹⁰ adekvátan tűnik a járványhelyzet időszakaként megnevezni, ami önmagában is kifejezi, hogy – társadalomtudományi vetületben – maga a vírus és a megbetegedések „mindössze” kiváltó okai voltak egy jóval átfogóbb változásnak.¹¹

A bizonytalan ideig átalakuló és képlékennyé váló, sokak számára beszűkülő lehetőségtérben az alkalmazkodás szükségessége világszerte húsba vágó, általános feladattá vált. Ebben a situációban a társadalomkutatók is fokozott figyelemmel fordultak a koronavírus-járvány felé, számtalan kutatás született, aminek témája a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás volt.¹² Népszerűvé vált a jelenségeket a reziliencia fogalmának segítségével értelmezni.¹³ A mérnöki fizika területéről származó fogalomhoz kapcsolódó elméleti belátásokat sok tekintetben az ökológiai gondolkodás dolgozta ki szisztematikusan, az empirikus alkalmazás területén pedig a pszichológia tudománya járt az élen.¹⁴ A rezilienciát magyarul többnyire rugalmas ellenállóképességnek vagy rugalmas alkalmazkodóképességnek fordítják, legáltalánosabban pedig azt értik rajta, hogy egy adott rendszer a környezeti feltételek megváltozásának nem ellenáll (a rezisztencia szó értelme szerint), hanem az új körülményekhez alkalmazkodva képes úgy reagálni, hogy viszonylag rövid idő alatt visszapattanjon eredeti állapotába (vagy még inkább egy új egyensúlyi állapotba).¹⁵

A reziliencia szociológiai fogalma felé – empirikus belátások

■ Saját, empirikus adatfelvételekre is támaszkodó kutatásainkban a reziliencia fogalmát 2021-ben, a járványhelyzet lecsengő szakaszában kezdtük alkalmazni. Vizsgálódásaink során – összefoglalóan – olyan kérdések érdekeltek bennünket, mint az, hogy a koronavírus miatt kialakult járványhelyzetet miként élték meg az érintettek, a változásokhoz hogyan próbáltak alkalmazkodni, milyen sikeres vagy éppen sikertelen megküzdési módokat választottak, illetve hogy a társas kapcsolatok milyen szerepet tölthettek be mindezen folyamatok alakításában (esetleg „elszenvedésében”). Megtudtuk többek között, hogy a járványhelyzetben Magyarországon a maszkviselés, a korlátozó intézkedések és a megbetegedéstől való félelem okozták a legtöbb nehézséget az embereknek, valamint hogy a „legnépszerűbb” megküzdési stratégiáknak a pozitív hozzáállás és derűs elfogadás, illetve az új dolgok kipróbálása és újszerű cselekvési formák kialakítása számítottak (emellett viszonylag jellemző volt a káros szenvedélyekhez vagy éppen a szakemberhez való fordulás is).¹⁶ A kutatási eredmények tartalmi összetevőihöz viszonyítva hasonló jelentőségűnek ítéltük azokat a belátásokat, amelyek a reziliencia fogalma szociológiai alkalmazásának nehézségeiből adódtak, azok mentén fogalmazódtak meg. A kutatási probléma, amellyel a járványhelyzettel kapcsolatos adatok elemzése során szembesültünk, a következőkép-

pen fogalmazható meg: hogyan vizsgálható az egyének, a közösségek és a társadalmak rugalmas alkalmazkodóképessége a szociológia eszköztárával és fogalomkészletével?

Habár a – leginkább elméleti vagy policy-fókuszú – szakirodalom közösségi, illetve társadalmi rezilienciáról is értekezik,¹⁷ a rugalmas alkalmazkodóképességet a szociológiai kutatásokban is rendszerint pszichológiai eszközökkel¹⁸ igyekeznek mérni.¹⁹ Ebből adódóan a rezilienciát elsősorban válsághelyzetekben aktiválódó, a megküzdés során alkalmazható képességként kezelik – aminek meglétére/hiányára megkérdésezés útján, például egy kérdéssorra kapott válaszok alapján következtethetünk. Egy igazán alapos, az elméleti szempontokat beépítő kutatásnak azonban – meglátásunk szerint – figyelembe kellene vennie azokat a tényezőket is, amelyek a központi fogalom dinamikus jellegét érintik.²⁰ Átfogó, longitudinális vizsgálatok hiányában ezért inkább „csak” reziliencia-élményről, nem pedig nyílt rezilienciáról beszélhetünk – amennyiben a válaszdától származó adatokra, nem pedig szisztematikus, külsődleges megfigyelésre támaszkodunk.²¹

Jelen tanulmányunkban azonban egy másik, lényegesnek tűnő elméleti-módszertani problémára összpontosítunk, mégpedig arra, hogy az egyéni (döntően pszichológiai) rezilienciaképességre vonatkozó ismeretekből hogyan vonhatunk le szociológiai jellegű következtetéseket. Kínálkozik ugyan a lehetőség, hogy az összegyűjtött adatokat aggregáljuk, ez alapján pedig megrajzoljuk egyes társadalmi csoportok „rezilienciaprofilját”, adott esetben pedig össze is hasonlítsuk őket,²² azonban az így létrehozott tudások valójában elszigetelt individuumokra vonatkozó statisztikákra épülnek, és továbbra is látókörön kívül maradnak a közösségi, strukturális, rendszerszerű tényezők – vagyis azok, amelyek a társadalmi meghatározottságokat, a kollektív identitásokat és az azokat létrehozó, alakító, újratermelő kommunikációs folyamatokat is elemzés tárgyává tehetik. Pedig a személyközi hálózatok, a társas segítségnyújtás, a társadalmi viszonyokba való beágyazottság – a szolidaritás – a rezilienciával kapcsolatos kutatások szerint is lényegi feltétele, de legalábbis jellemző kísérőjelensége a krízishelyzettel való (egyéni) megküzdésnek.²³ Mindezekből következően a reziliencia szociológiai fogalmának szükségszerűen tartalmaznia kell a társas-társadalmi kapcsolatok dimenzióját is – vagyis a társadalmi reziliencia vizsgálata során nem tekinthetünk el a szolidaritás aspektusának figyelembevételétől.

Amellett, hogy egy szociológiai rezilienciafogalomnak – meglátásunk szerint – érzékenynek kell lennie a társas-társadalmi dimenzióra (másként: az elemzés mezo- és makroszintjére), vagyis társadalmi rezilienciáról nem beszélhetünk a szolidaritás tárgyalása, figyelembevétele nélkül, érdemes azt is felülvizsgálunk, hogy elfogadható értelmezési keretet jelent-e, hogyha a rezilienciát (pustán) képességként fogjuk fel. Úgy látjuk, hogy ez megfelelő nyomon követés mellett – elméletileg – egy adekvát, megalapozott fogalmi keret lehet, azonban a társadalomkutatások praxisában ritkán adódik olyan különleges feltételrendszer és olyan mértékű felhasználható anyagi forrás, amelyek feltételei mellett egy efféle, többszöri megfigyelésre épülő követéses vizsgálat kivitelezhetővé válik. Ezen akadályokon túlmenően ráadásul a szociológiaelméletek széles tárházát kínálják olyan fogalmaknak, amelyek révén kezelhetővé, leírhatóvá válik az egyéni cselekvő és a társadalmi közeg összefonódó, dinamikus rendje. Megítélésünk szerint Pierre Bourdieu habitusfogalma épp ennek a kölcsönös átjárhatóságnak az értelmezését teszi lehetővé.²⁴ Elemzési célból tehát a társadalmi reziliencia fo-

galmát elsősorban nem képességként, hanem mint cselekvésekben, valamint narratív és diszkurzív keretben megragadható (vagyis megkérdésezésen alapuló módszerekkel vizsgálható)²⁵ habitusként érdemes kezelnünk.

A ressentiment mint a reziliencia ideáltipikus ellenfogalma

■ A reziliencia fogalma – pszichológiai képességként – egy olyan tulajdonság-csomagot jelöl, ami episztemológiai szempontból igen bizonytalan alapokon nyugszik, hiszen a folyamatos áramlások tudományos célú kimerevítése nyilvánvaló akadályokba és korlátokba ütközik; az azonosság és a valami mássá válás filozófiai alapproblémájának „esettanulmányát” is megláthatjuk benne.²⁶ Ennek ellenére egyre szélesebb körben használják, talán amiatt is, mert a klinikai gyakorlatban és a fejlesztési célú területeken egyszerűen hasznos eszköznek bizonyul, függetlenül az itt felvetett aggályoktól. Saját rezilienciatémájú kutatásaink során azonban a vizsgált entitás megismerhetőségével és az időbeli változások operacionalizálhatóságával kapcsolatos kételyeken túl még egy további, a viszonyításhoz kapcsolódó koncepcionális (és konceptuális) hiányosság merült fel: mihez képest értelmezzük a – szociológiai szempontból immár habitusként kezelt – rezilienciát? A társadalmi reziliencia – mint habitus – (weberi értelemben vett) ideáltípusként²⁷ kezelve az a fogalom, amivel a késő modernitás viszonyai között a bizonytalanságokhoz adaptív és egyszersmind kreatív módon viszonyuló emberek jellemezhetők – ellenfogalmaként a ressentiment²⁸ kínálkozik, elemzési célokra ennek használatát javasoljuk.

„A rabszolgalázadás az erkölcsben azzal kezdődik, hogy a ressentiment maga válik teremtővé, és értékeket szül: olyan lényeg ressentimentja, akiktől a tulajdonképeni reakció, a tette, megtagadtatott, akik csupán imaginárius bosszúval kárpótolják magukat. Amíg minden előkelő erkölcs diadalmas igentmondásból önmagára nő ki, addig a rabszolgaerkölcs eleve nemet mond egy »kívültre«, »másra«, »nem önmagára«: és ez a »nem« teremtő tette. Az értékállító nézésnek ez a megfordítása – ez a szükségszerű irány kifelé, önmagára való visszafelé helyett – éppen hozzátartozik a ressentiment-hoz: a rabszolgaerkölcsnek keletkezéséhez mindig előbb ellen- és külvilágra van szüksége, fiziológiailag szólva külső ingerekre van szüksége, hogy egyáltalában cselekedhessék – akciója alapjából reakció. – Míg az előkelő ember saját maga előtt bizalommal és nyíltsággal él, addig a ressentiment-ember sem nem őszinte, sem nem naiv, sem nem becsületes és egyenes önmagával szemben. Lelke sandít; szelleme szereti a rejtkehelyeket, tolvajutakat és hátsó ajtókat, minden eldugott saját világának, saját biztonságának, saját enyhülésének tűnik fel előtte; ért a hallgatáshoz, a nem-felejtéshez, a várakozáshoz, az egyelőre való önkicsinyítéshez, a megalázkodáshoz. Az ilyen ressentiment-emberek fajtája szükségképpen végül okosabb lesz, mint valamely előkelő fajta, az okosságot egészen más mértékben tiszteli is: nevezetesen mint elsőrendű létfeltételt, míg előkelő embereknél könnyen a fényűzés és a raffinement finom mellékíze van az okosságnak.”²⁹

A tanulmány további részében a ressentiment és a reziliencia mint ideáltipikus habitusok ellenfogalmakként való (szociológiai) használhatósága mellett érvelünk, ismertetve a kapcsolódó kutatási folyamat azon főbb – esetenként eredetileg más, vizsgált témákhoz kötődő – állomásait, amelyek rávezettek

bennünket a szóban forgó fogalmi keret lépésről lépésre történő kialakítására. Ezek részben kvantitatív, részben kvalitatív hangsúlyú források, ebben a tekintetben tehát következtetéseinket nemcsak személyi, de adat- és módszertriangulációra is alapoztuk.³⁰

A ressentiment fogalom használatának gondolata legelőször a Századvég Európa Projekt kutatása adatainak elemzése során merült fel.³¹ A Máté-Tóth András által kidolgozott sebzett kollektív identitás elméleti keretében³² elvégzett kutatás eredményei ugyanis arra utaltak, hogy – harmincnyolc európai ország felnőttkorú lakosságát vizsgálva – a traumafókuszú kollektív identitások elektív affinitást³³ mutatnak egy általánosabb beállítódással (~habitussal), amit egyaránt jellemez a különböző lehetséges fenyegetettségekre való élénk rezonálás, a társadalmi rétegződésben elfoglalt viszonylag alacsony gazdasági-társadalmi helyzet, a pesszimista jövőkép, valamint a legkülönbébb attitűdtárgyakkal kapcsolatos elutasító attitűd.

Az elgondolás alátámasztása szempontjából a kvalitatív szövegelemzés nyújtotta a következő inspirációt. A Magyar Szociológiai Társaság éves vándorgyűlésén, „Állandóságaink és változásaink” a járványhelyzet és a reziliencia kontextusában címmel megtartott konferencia-előadására³⁴ készülve a Századvég által 2021. augusztus 23. és szeptember 6. között felvett, tizenkét fókuszcsoportos interjú átíratára támaszkodhattunk,³⁵ melyeket a megalapozott elmélet módszertani elvei mentén, előzetesen nem meghatározott szempontok szerint dolgoztunk fel.³⁶ Az elemzésben annak ellenére kapott kulcsszerepet az összeesküvés-elméletek³⁷ és a média(percepciók) témaköre, hogy erre vonatkozóan az interjúvezérfonalban nem szerepelt egyetlen célzott kérdés sem. A tizenkét fókuszcsoport felében kizárólag olyan személyek vettek részt, akiket – a szűrő kérdőívben megadott válaszaik alapján – inkább megviselt a koronavírus-járvány, az interjúk másik felében pedig olyanok, akiket inkább nem viselt meg (ebben az értelemben tehát, leegyszerűsítve, reziliensebbnek tekinthetők).³⁸

„Igazából ez sorsszerűség. Tehát hogyha a nagyhatalmak így gondolják, hogy gyártnak egy vírust, az vagy kiszabadul, vagy elszabadul magától, vagy direkt módon, ezt sose fogjuk megtudni. De hát eleve nem kellene ilyet csinálni, tehát ez egy hatalmas probléma a világba, hogy hát ilyenekkel foglalkoznak, ugye. [...] Én nem értek a vírushoz, mert én művész vagyok, de azt nagyon sajnálom, hogy nem látok egy virológus kerekasztal-beszélgetést, ahol esetleg tízen megvitatják ezt, és lehetne ezt mindenféle fórumon hallani. Ugye van pár ember, aki a tutit tudja, és az összes többi az tagadó. És hát én meg nem értek hozzá, és nem tudom, hogy mit higgyek el, vagy mit nem. De ez a kiszolgáltatottság, ez lelki síkon nyilván senkinek nem tesz jót. És az emberek ettől egyre gyengébbek, immunrendszerileg is egyre betegebbek.” (Orosháza, „megviselt” csoport, férfi)

A ressentiment szociológiai fogalmát – Nietzsche nyomán³⁹ és az eddigi kutatási eredményekre támaszkodva – olyan ideáltipikus társadalmi habitusként konceptualizálhatjuk, amiben individuális szinten a tehetetlenség érzése és az ágenciavesztettség élménye, kollektív dimenzióban pedig egyfajta virtuális közösségiség és sebzett identitás a meghatározó.⁴⁰

A fogalmi keret összefoglalása – és az ágencia kérdésköre

■ Tanulmányunkban amellet érveltünk, hogy a késő modernitás viszonyait jellemző bizonytalanságok percepcióinak, narratív-diszkurzív értelmezéseinek szociológiai eszközökkel való vizsgálata során adekvát ellenfogalmakként használható a társadalmi reziliencia és ressentiment mint habitusok. Ideáltipikus helyzetben a reziliens ember cselekvései révén kreatívan, a jövőre orientáltan alkalmazkodik a bizonytalanságokhoz és változásokhoz, mindezt pedig társias módon, a szolidaritás társadalmi gyakorlatainak aktív résztvevőjeként valósítja meg – ezzel szemben a legjobb esetben is csupán reaktív, múltra összpontosító ressentiment habitus individuális dimenziójában az ágencia helyett a tehetetlenség, a tett nélküli gondolatok és vélemények, kollektív dimenziójában pedig a(z élő) közösségbe ágyazottság helyett egy erősen hangsúlyozott elvi, virtuális, pótlólagos közösségi orientáció jelenik meg.⁴¹

Habitusok (oszlopok) / szempontok (sorok)	(Társadalmi) reziliencia	Ressentiment
Individuális szint	Kreatív cselekvés és rugalmas alkalmazkodás a változásokhoz	Tehetetlenség és helyettesítő, kifelé irányuló gondolatok
Közösségi szint	Közösségbe ágyazott kölcsönös cselekvések, szolidaritás	Virtuális, erősen hangsúlyozott közösségiség
Idői perspektíva	Jövőre orientált, az aktív felejtés fókuszáltá teszi	Múltra orientált, az emlékezés túlterheli a gondolkodást

1. táblázat. A bizonytalansághoz kapcsolódó két, eltérő hozzáállást képviselő ideáltipikus habitus néhány főbb jellemzője

A meglehetősen újszerű fogalmi keret nyilvánvaló hiányosságai további tisztázásért, kutatómunkáért kiáltanak. Jelen, rövid írás zárásaként csupán egyetlen szempontot, az ágencia tárgykörét vetnénk föl a számos nyitva maradt kérdés közül. A reziliencia és ressentiment kifejezések azonos előtagja ugyanis már önmagában is ráirányítja a figyelmet arra, hogy nehezen lokalizálható a valóban autonóm, alkotó – és nem csak reaktív, a környezet változásaira pusztán reagáló – cselekvés. A hagyomány, rendszer és környezet viszonyában értelmezett reziliencia fogalma kevésbé, vagy legalábbis bizonyos megszorításokkal, tűnik alkalmasnak arra, hogy ilyen értelemben használjuk. A következő lépés tehát annak körvonalazása lehet, hogy megfelelő elméleti keretet találjunk, ami segít átlépni a struktúrák általi meghatározottságok jelentette jelenlegi értelmezési horizonton.

■ JEGYZETEK

1. Az Európai Unió gazdaságain 2009-ben látszott meg leginkább a világválság hatása, ezt követően azonban – egészen 2020-ig – nem következett be újabb jelentős visszaesés. *European Union GDP 1970–2023*. Macrotrends.net. <https://www.macrotrends.net/countries/EUU/european-union/gdp-gross-domestic-product> A Magyar Nemzeti Bank elnöke nemrégiben megjelent könyvében a Trianon utáni száz év legjobb évtizedeként írja le a 2010-es éveket. Matolcsy György: *Magyar jövőkép és stratégia 2010–2030*. Pallas Athéné Könyvkiadó, Bp., 2023.

2. A Google Ngram Viewer 2019-ig frissített, angol nyelvű könyveket tartalmazó szövegtörzs alapján az éghajlatváltozás („climate change”) szókapcsolat – használat alapú – népszerűsége a

2000-es években indult ugrásszerű növekedésnek, a 2010-es években pedig lassabban ugyan, de tovább erősödött. Google Books Ngram Viewer. https://books.google.com/ngrams/graph?content=climate+change&year_start=1970&year_end=2019&corpus=en-2019&smoothing=4 A téma nyilvánosságban betöltött kiemelt szerepe mellett azonban az is látható volt, hogy a társadalmak nagyobb részrendszerei viszonylagos érdektelenséget mutattak az ökológiai kommunikáció szempontjai iránt. Vö. Bognár Bulcsu: *Az ökológiai kommunikáció lehetőségei és korlátai a modernítésben. Társadalomelméleti észrevételek a környezetvédelem témájához*. Replika 2020. 114. sz. 7–39.

3. A magyarországi közbeszédben az eseményt – politikai beállítottságtól függően – hol menekült-, hol migrációs válságnak nevezék. A vonatkozó diskurzus elemzése alapján Nemesi Attila László a migráció alternatív diskurzusaiként értelmezi a multikulturalizmust és a monokulturalizmust. Nemesi Attila László: *A nyelv a nyilvánosságban: versengő és társdiskurzusok*. Replika 2015. 95. sz. 97–111.

4. Nagy hatású könyvében Ulrich Beck már a 80-as évek végén arról értekezett, hogy a fejlett modernítésben új típusú problémák és konfliktusok elébe néz az emberiség, aminek középpontjában a tudományos-technikai úton kitermelt kockázatok meghatározása és elosztása fog állni. Ulrich Beck: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernítésbe*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány, Bp., 2003. (A továbbiakban Beck 2023.) A Századvég egy 2019-es kutatásában – tehát a koronavírus világszintű elterjedését megelőzően – számos lehetséges fenyegetésről kérdezték még a magyarországi felnőttkorú lakosságot, hogy mennyire fél, vagy sem azoktól. Az eredmények szerint a legtöbben a globális felmelegedéstől, utána pedig egy gazdasági válság bekövetkeztétől tartottak, és csak e kettőt követte a sorban az, hogy a válaszadó esetleg nem lesz képes gondoskodni magáról. László Tamás – Makay Mónika: *Csoportspecifikus félelmek – jelentés egy „kockázattársadalom” jövőképeinek árnyoldaláról*. In: Kollár Dávid – Pillók Péter (szerk.): *Értékelve. Társadalmi útkalauz stopposoknak*. Századvég Kiadó, Bp., 2021. 131–162. A Századvég ezt követően 2022 decemberén végzett olyan, a magyarországi felnőtt lakosságra a legfontosabb szociodemográfiai változók mentén országosan reprezentatív kérdőíves felmérést, amelynek kérdéssora már a világvármányt is tartalmazta. A „mennyire fél Ön az alábbiaktól” kérdésre – négyfokú skála segítségével – adott válaszok alapján a frissen átélt járványhelyzetet követően is csak a nyolcadik pozíciót „érte el” a világvármány a tizenöt felsorolt potenciális fenyegetés közül (az első három helyen azonban 2022 végén is helyet kapott két makroszintű kockázat – ekkor a legfenyegetőbbnek a gazdasági válságot találták a megkérdezettek, majd a globális felmelegedés és az következett, hogy a válaszadó nem fogja tudni fizetni a számláit). Századvég: *Lakossági kérdőíves felmérés adatbázisa*, 2022. december.

5. Az Európai Unió országában és az Egyesült Királyságban 2022 végére az általános konjunktúraérzet jelentősen romlott; az év elején, az Oroszország és Ukrajna között kirobbant háborút megelőzően is magas, 55 százalékos többségben lévő borús helyzetértékelés néhány hónap leforgása alatt még negatívabb lett. Arra a kérdésre, hogy „összességében Ön szerint ma az Ön országában inkább jó, vagy inkább rossz irányba mennek a dolgok?”, a 28 ezer fős minta 64 százaléka válaszolta azt, hogy inkább vagy határozottan rossz irányba. Századvég: *Európa Projekt*, 2022. <https://szadveg.hu/cikkek/altalanos-konjunkturaerzet-politikai-attitudok-2> Harmincnyolc európai ország vizsgálata alapján elmondható továbbá, hogy a 2022-es esztendő végén az Oroszország és Ukrajna közötti fegyveres konfliktust – Németországot is megelőzve – Magyarországon tartotta leginkább aggasztónak a lakosság. László Tamás – Máté-Tóth András: *Történelmi sebek és háborús fenyegetettség Európában. Sebzett kollektív identitás és szekuritizáció az orosz–ukrán konfliktus kontextusában*. Kézirat.

6. Bartal Anna Mária a járványhelyzetet követő, 2021-es állapotok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a magyar társadalom a kapcsolati és anyagi erőforrások tekintetében kimerülőben volt, ami társadalmi beavatkozásokat igényelt a közösségi kapcsolatok és a mentálhigiénés támogatások erősítése terén. Bartal Anna Mária: *A Covid-19-járvány egyéni és közösségi vonatkozásai. Vezetői összefoglaló*. In: Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. KRITIK KTI – ELKH, Bp., 2022. 51–53. <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/05/FeherKonyv.pdf> (A továbbiakban Horn–Bartal (szerk.) 2023.)

7. A posztmodern sajátosságait említhetjük a töredezettséget, az egészlegesség hiányát, a metanarratívákkel szembeni kételyt. Jean-François Lyotard: *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. University Of Minnesota Press, 1984. (Theory and History of Literature, Volume 10); Ihab Hassan: *A posztmodernizmus egy lehetséges fogalma felé*. In: Bókay Antal – Vilcsék Béla – Szamosi Gertrud – Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 49–59.; Lovász Ádám: *A posztmodern állapot mint szkeptikus filozófia*. <http://veneratio.eu/wp-content/uploads/2014/10/Lyotard-A-posztmodern-%C3%A1llapot-mint-szkeptikus-filoz%C3%B3fia.pdf> Lányi András interpretációja szerint Beck 2023 a környezetvé-

dő mozgalmak előretörését egyenesen úgy értelmezte, hogy „a félelem közösségei” léptek a korábbi érdekközösségek helyébe. Lányi András: *A kockázati társadalom vége*. Kultúra és közösség 2011. 3. sz. 7–13.

8. A fiatal felnőttek hagyományosan alacsony szintűként leírt közéleti-politikai érdeklődése, illetve aktivitása – egy 2020-ban végzett felmérés szerint – a koronavírus-járvány idején, valószínűleg a járványhelyzet életmódot átalakító hatása (az otthoni közegbe való bezártság és a társadalmi vonatkozású beszélgetésekre való „rászorulás”) miatt megváltozott, és az azt megelőző évekhez viszonyítva szokatlanul nagy mértékben fordult a politikum felé. Vö. Szabó Andrea – Kern Tamás: *A magyar fiatalok politikai aktivitása*. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arcatlan (?) nemzedék: Ifjúság 2000–2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI), Bp., 2011. 37–80.; Szabó Andrea – Oross Dániel: *Változó világ – állandó értékek. Az ifjúság politikai érdeklődésének és politikai értékrendjének változása*. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről*. Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., Bp., 2021. 211–236.

9. Habermas élesben megfogalmazott tételét parafrázálva, a rendszer(működés) gyarmatosította az életvilágot. Jürgen Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete (I–II)*. ELTE, Pécs, é. n.

10. Az első magyarországi fertőzötteket 2020. március elején regisztrálták, a harmadik járványhullámot követően pedig, a járványügyi adatok javulása nyomán 2021 júniusában – több jelentős, korlátozó intézkedés feloldása után – jelentette be az operatív törzs a járvány harmadik hullámának lezárultát. Wikipedia: *Covid19-koronavírus-járvány Magyarországon*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Covid19-koronav%C3%ADrus-j%C3%A1rv%C3%A1ny_Magyarorsz%C3%A1gon#Enyh%C3%ADt%C3%A9sek_a_harmadik_hull%C3%A1m_sor%C3%A1n_%C3%A9s_ut%C3%A1n

11. A járványhelyzet jelentette különleges körülményrendszerrel bővebben lásd: László Tamás: *Reziliencia, rezilienciaélmény, rezilienciaszabályozók. Észrevételek a reziliencia fogalmának társadalomtudományi használata és a jelenség mérhetősége kapcsán*. In: Dr. Dezső Tamás – Pócsa István (szerk.): *BLA Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2021/2022*. Batthyány Lajos Alapítvány, Bp., 2022. 184–197. (A továbbiakban László 2022a.)

12. A teljesség igénye nélkül, néhány példa: WHO: *Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak*. <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf>; OECD: *COVID-19 and Well-being: Life in the Pandemic*. Paris, 2021.; OECD: *Mental health and young people*. 2021. <https://www.oecd.org/coronavirus/en/data-insights/mental-health-and-young-people>; Horn–Bartal (szerk.) 2022; Marius Haring – Daniela Lamby – Bíró-Nagy András – Szabó Andrea (2022): *Youth Study Growing Up in Central Eastern Europe – An International Comparison of the Living Conditions of Young People in Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn, 2022.

13. Ismét néhány példa a számos kutatási beszámoló közül, különféle területekről: a *Psychologia Hungarica Caroliensis* folyóirat külön, tematikus számot szentelt a reziliencia témájának, mely számban a tanulmányok többsége kiemelten foglalkozott a koronavírus-járvánnyal is (lásd *Psychologia Hungarica Caroliensis* 2020. 3. sz.); katonapolitikai szempontból is vizsgálták a járványhelyzetet, mivel annak hatásai – a kapcsolódó értelmezés szerint – sok hasonlóságot mutatnak egy lehetséges fegyveres konfliktussal és annak kezelésével (vö. Dr. Kádár Pál: *A pandémia kezelése mint a nemzeti ellenálló képesség „tesztje”*. Honvédségi Szemle – Hungarian Defence Review 2021. 149. sz. 3–13.; de születtek a diskurzushoz való hozzájárulások a szociológia területén is (melyek némelyikében magunk is részt vehettünk) – vö. Bartal Anna Mária – Lukács J. Ágnes – László Tamás: *A Covid-19-járvány hatása a közösségi rezilienciára*. In: Horn–Bartal (szerk.) 2022. 70–100. (A továbbiakban Bartal–Lukács J.–László 2022); Kövesdi Andrea – Bartal Anna Mária – Lukács J. Ágnes – László Tamás: *Az egyéni és a közösségi reziliencia összefüggései*. In: (uo.) 101–105. (A továbbiakban Kövesdi et al. 2022); Kollár Dávid – László Tamás: *A reziliencia Magyarországon. Megküzdés az életűt és a járványhelyzet nehézségeivel*. In: Stefkovics Ádám – dr. Pillók Péter (szerk.): *Századvég Riport 2022*. Századvég Kiadó, Bp., 2023. 129–150. (A továbbiakban Kollár–László 2023).

14. Részletesebben lásd: László Tamás: *Közelítések a reziliencia fogalmához és méréséhez a narrativitás kontextusában*. Replika 2022. 127. sz. 149–164. (A továbbiakban: László 2022b).

15. Vö. Crawford Stanley Holling: *Two Cultures of Ecology*. *Conservation Ecology* 1973. 2. sz. 4. <http://www.consecol.org/vol2/iss2/art4>; Békés Vera: *A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizáló tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára*. In: Forrai Gábor – Margitay Tihamér (szerk.): *„Tudomány és történet” – Tanulmánykötet Fehér Márta tiszteletére*. Typotex, Bp., 2002. 215–228.; Carl Folke: *Resilience: The Emergence of a Perspective for Socio-Ecological Systems Analyses*. *Global Environmental Change* 2006. 3. sz. 253–267.; Székely Iván: *Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig*. Replika 2015. 94. sz. 7–23. (A to-

vábbiakban Székely 2015); David Chandler – Julian Reid: *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2016.; Jonathan Joseph: *Varieties of Resilience. Studies in Governmentality*. Cambridge University Press, Cambridge, 2018.; David Chandler – Julian Reid: *Becoming Indigenous: Governing Imaginaries in the Anthropocene*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2019.

16. Bővebben lásd: Kollár–László 2023.

17. Az ide sorolható mérőeszközök, skálák és indexek jellemzői közé tartozik, hogy egyrészt a közösségfejlesztés gyakorlati alkalmazására orientáltak (szemben a hagyományos, alaputatási vagy „közvélemény-kutatási” jellegű társadalomkutatásokkal, illetve azok kérdőíveivel, inkább kézikönyvekben, illetve esettanulmányokban „objektívalódnak”), másrészt hogy bonyolult és sokrétű szempontrendszerrel igyekeznek átfogni, az elemzés során a modellbe beépíteni (a szükséges adatforrások sokszor igen heterogének, ami nehezíti az ilyen mérések standardizálását, adaptálását), harmadrészt pedig a közösségi és a társadalmi rezilienciát gyakran olyan, átfogóbb kutatások keretei között is vizsgálják, melyeknek eredetileg nem közvetlen témája a reziliencia (bár annak egyes összetevőire, megnyilvánulási formáira következtetni lehet a többé-kevésbé közeli témákat érintő kérdéskörök mentén kapott eredményekből). Vö. Anita Chandra – Joie D. Acosta – Stefanie Howard – Lori Uscher-Pines – Malcolm V. Williams – Douglas Yeung – Jeffrey Garnett – Lisa S. Meredith: *Building Community Resilience to Disasters. A Way Forward to Enhance National Health Security*. RAND Corporation, Santa Monica, CA, 2011.; Syed Ainuddin – Jayant Kumar Routray: *Earthquake hazards and community resilience in Baluchistan*. *Natural Hazards* 2012. 2. sz.; Taimaz Larimian – Arash Sadeghi – Garyfalia Palaiologou – Robert Schmidt III: *Neighbourhood Social Resilience (NSR): Definition, Conceptualisation, and Measurement Scale Development*. *Sustainability* 2020. 16. sz. 6363.

18. A pszichológia területén számos mérőeszközt dolgoztak ki a kutatók, de a leginkább elterjedt a Connor és Davidson által létrehozott kérdőív, ami többféle itemszámú változatban is „forgalomban”. Lásd Kathryn Connor – Jonathan Davidson: *Development of a New Resilience Scale: The Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC)*. *Depression and Anxiety* 2003. 2. sz. 76–82.; Járai Róbert – Vajda Dóra – Hargitai Rita – Nagy László – Csókási Krisztina – Kiss Enikő Csilla: *A Connor–Davidson reziliencia kérdőív 10 ítemes változatának jellemzői*. *Alkalmazott pszichológia* 2015. 1. sz. 129–136.; Kiss Enikő Csilla – Vajda Dóra – Káplár Mátyás – Csókási Krisztina – Hargitai Rita – Nagy László: *A 25 ítemes Connor–Davidson Reziliencia Skála (CD-RISC) magyar adaptációja*. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 2015. 1. sz. 93–113. A tíz állítást tartalmazó változatot kutatásainkban mi is alkalmaztuk – lásd: Bartal–Lukács J.–László 2022; Kövesdi et al. 2022.

19. A szociológiai/makroszintű rezilienciát előtérbe helyező ritka mérőeszközök egyike a nemzeti rezilienciát mérni hivatott, „NR-13” névre keresztelt skála. Shaul Kimhi – Yohanan Eshel: *Measuring national resilience: A new short version of the scale (NR-13)*. *Journal of Community Psychology* 2018. 1. sz. 1–12.

20. A fogalommal kapcsolatos alternatív elméleti megközelítéseket és a felmerülő módszertani problémákat (a viszonyítási állapot kérdését, az idődimenziót és a mérhetőséggel kapcsolatos további szempontokat) részletesen tárgyalja Székely Iván tanulmánya. Székely Iván: *Reziliencia: a rendszerelméletől a társadalomtudományokig*. *Replika* 2015. 94. sz. 7–23.

21. A reziliencia, a rezilienciaélmény és a rezilienciaszabályozók fogalmi megkülönböztetése melletti érvelés bővebb kifejtését lásd: László 2022a; 2023b. A kutatási tapasztalatok és az elméleti-módszertani belátások alapján egy húsz állításra épülő rezilienciaélmény-index is körvonalazódott, ami – annak ellenére, hogy többek között Heidegger filozófiájának egyes elemeit is igyekeztünk felhasználni (Martin Heidegger: *Lét és idő*. Osiris Kiadó, Bp., 2007.) – még mindig sok tekintetben a pszichológiai megközelítés nyomait hordozza. A rezilienciaélmény-index jelenlegi változatához kapcsolódó kérdés szövege: „Mennyire érzi igaznak vagy sem önmagára a következőket? Kérem, válaszoljon egy hétfokú skála segítségével, ahol az 1-es jelentése, hogy egyáltalán nem, a 7-es jelentése pedig, hogy teljes mértékben!” (a nem tudja és a nem válaszol lehetőség „vonal alatti”); a hozzá tartozó állítások pedig (a sorrendet rotálva) a következők: „Ura vagyok az életemnek, rajtam múlik, hogyan alakul.”; „A megpróbáltatások ellenére is töretlenül haladok a céljaim felé.”; „Ha szükséges, elfogadom, hogy vannak korlátok és újratervezek.”; „Képes vagyok arra, hogy nemet mondjak mások kéréseire.”; „Előbb vagy utóbb, de rendszerint elértem, amit akarok.”; „Vállalom a felelősséget a döntéseim rossz következményeiért is.”; „Képes vagyok nyitni mások felé, megosztani érzéseimet, gondolataimat.”; „Tudom, hogy ha nehézségeim adódnak, számíthatok mások segítségére.”; „Jelen tudok lenni, figyelmemet az itt és most-ra összpontosítom.”; „Őszinte vagyok magammal, a számomra fontos elvekhez tartom magam.”; „Előrettekintek, és közben építek korábban szerzett tapasztalataimra.”; „Váratlan helyzeteket is meg tudok oldani, feltalálom magam.”; „Képes vagyok összetett problémákat elemezni és megoldásokat kidolgozni.”; „Látom a dolgok humoros oldalát, tudom könnyedén venni a helyzete-

ket.”; „Hiszek benne, hogy a jövőben kedvező irányban változhatnak a dolgok.”; „Bízom magamban és képességeimben, amik átsegítenek az akadályokon.”; „Helyén tudom kezelni az élet és a mindennapok okozta nyomást.”; „Bele tudok helyezkedni mások nézőpontjába, hogy feloldjunk egy helyzetet.”; „El tudom fogadni a veszteséget, és ha valamin nem lehet változtatni.”; „Amikor cselekszem, figyelembe veszem erősségeimet és gyengeségeimet is.”.

22. Mi magunk is végeztünk ilyen típusú elemzéseket, például a fiatal felnőttek – idősebbekéhez viszonyítva – alacsony rezilienciaélményével kapcsolatban. László Tamás – Kolozsvári Krisztina – Pillók Péter: *Crisis perceptions and experiences of resilience among young people in the early and late stages of the coronavirus epidemic*. Kézirat.

23. Vö. Bogdan Voicu – Edurne Bartolomé – Horatiu Mihai Rusu – Rosta Gergely – Mircea Comsa – Marian Vasile – Lluís Coromina – Claudiu Tufis: *Covid-19 and orientations towards solidarity: the cases of Spain, Hungary, and Romania*. European Societies 2020. 1. sz. 1–18.; Kövesdi Andrea – Hadházi Éva – Törő Krisztina: *Egyéni pszichés változók vizsgálata a Covid-19-járvány idején*. In: Horn–Bartal 2022. 54–69.; Kövesdi et al. 2022. A társadalomtudományi kutatások fókuszában a közösségek reflexivitása áll (Bartal–Lukács J.–László 2022). Bonnano, Romero és Klein azt is kiemelik, hogy a közösségi reziliencia a tagok közötti kölcsönhatásokhoz kötődik, szükségletkielégítésben való sikerességüket, az egyének számára elérhető társas támogatások meglétét is kifejezi. George A. Bonnano – Sara A. Romero – Sarah I. Klein: *The Temporal Elements of Psychological Resilience: An Integrative Framework for the Study of Individuals, Families, and Communities*. Psychological Inquiry, 2015. 2. sz. 139–169.

24. Pokol Béla így ír Bourdieu habitus fogalmáról: „Bourdieu a habitus fogalmában vélte megtalálni azokat a közvetítő mechanizmusokat, amelyeket ugyan egyrészt tényleg egy adott korszak létfeltételei formálnak, másrészt viszont csak a *gondolkodás és a cselekvés alapjellemeit határozzák meg*. Így a létfeltételek változásai nem hatnak közvetlenül a cselekvésre és gondolkodásra, hisz azt a (már) *stabilizálódott habitus* irányítja, ugyanakkor az egyének között óriási eltérések lehetnek ugyanazon habitus keretén belül is.” (kiemelés az eredetiben). Pokol Béla: *Szociológiai elmélet*. Társadalomtudományi trilógia I. Századvég Kiadó, Bp., 2004. 370. (A továbbiakban Pokol 2004.) Bourdieu a fogalmat inkább csak körülíró „meghatározásainak” egyike pedig így hangzik: „A történelem termékeként a habitus termeli az egyéni és társadalmi gyakorlatokat, tehát magát a történelmet, a történelem által létrehozott sémák szerint konform módon. A habitus biztosítja a múlt tapasztalatainak aktív jelenlétét, amelyek – lerakódva az összes szervben az észlelés, a felfogás és a cselekvés formáiként – biztosabban, mint az összes formális szabály és az összes explicit norma, tendálnak a gyakorlatok konformitásának garantálására és az időbeli állandóságuk fenntartására.” Pierre Bourdieu: *La sens pratique*. Minuit, Paris, 1980 – idézi Pokol 2004. 372.

25. Ennek a kritériumnak mind a kérdőíves felmérés, mind pedig a fókuszcsoporthoz és (egyéni) interjúk módszerek eleget tudnak tenni, amennyiben a kérdőíves felmérés válaszait is úgy kezelhetjük, hogy azok – a kérdés megfogalmazásától függően – mintegy sűrítve tartalmazzák a kérdezett önmagáról és a világról, illetve saját világban elfoglalt helyéről alkotott képét. A kvalitatív kérdéses során kevesebb kétely merülhet fel bennünk a habitus vizsgálhatósága szempontjából, hiszen egy élettörténeti fókuszú interjúban már maga a témák, történetek, jelentősebbek itélt események kiválasztása is tükrözi mindezeket, a nyelvhasználat és a beszélgetés során preferált alternatív –, feltételezhetően legalábbis részben habituális eredetű – választások pedig egymáshoz képest is jól értelmezhetővé válnak a fókuszcsoporthoz interjúk révén.

26. Vö. a Thészusz hajója-paradoxon a filozófiában. Huoranszki Ferenc: *Modern metafizika*. Osiris Kiadó, Bp., 2001.

27. Max Weber ideáltípus alatt olyan fogalmakat értett, amiket a valóság megragadásának gyakorlati problémái miatt, tudományos elemzés céljára hozunk létre. Lásd: Max Weber: *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1987. 40.

28. Ressentiment: francia eredetű szó, orvosi értelemben utó fájdalom, a pszichológiában fájdalom okozó emlék, fájdalom érzés újra átélése, illetve haragtartás, rejtett harag, irigységgel vegyes ellenszenv, háborgás, tehetetlenségből fakadó bosszúvágy. Kicsák Lóránt: *Ressentiment*. In: Dr. Kicsák Lóránt – Komlósi Csaba (szerk.): *Fogalomtár szabad bölcsészet szakosoknak, különös tekintettel az etika szakirányra*. Eszterházy Károly Főiskola. [https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index9cf3.html?option=com_tanelem&id_tanelem=504&tip=0](https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index9cf3.html?option=com_tanelem&id_tanelem=504&tip=0); Tolcsvai Nagy Gábor: *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Bp., 2007. 893.; Kiss Balázs: *Kettős ressentiment. A kultúrharc Magyarországon, 2018–2020*. In: Szabó Gabriella – Oross Dániel (szerk.): *Studies in Political Science – Politikatudományi tanulmányok*. 2022. https://politikatudomany.tk.hu/uploads/files/Kettos_ressentiment.pdf A kifejezés erősen kötődik Friedrich Nietzsche munkásságához, aki morálkritikai fejtegetéseiben szentelt különös figyelmet annak a beállítódásnak, „habitusnak”, ami a „jól sikerültséggel” szembeni irigységként, neheztelenségként is felfogható. A ressentiment és az értékelés összefüggéseiről Nietzschénél bővebben

- lásd: Bernard Reginster: *Nietzsche on Ressentiment and Valuation*. Philosophy and Phenomenological Research 1997. 2. sz. 281–305.
29. A Nietzsche-idézet forrása: Brandenstein Béla: *Nietzsche*. Szent István Társulat, Bp., 2002. 323–324. (kiemelés az eredetiben).
30. Denzin (Norman Kent Denzin: *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall. 1989.) nyomán Szokolszky Ágnes öt triangulációtípust különböztet meg: adat-, módszer-, személyi, résztvevői és elmélettriangulációt. Lásd Szokolszky Ágnes: *A pszichológiai kutatás módszertana*. Osiris Kiadó, Bp., 2020. 431.
31. Az e sorok írásakor még csak kéziratként elérhető tanulmány: László Tamás – Máté-Tóth András – Gyorgyovitch Miklós – Balassa Bernadett – Kollár Dávid: *Kollektív identitás és vallásosság Európában. Helyzetkép és következtetések egy harmincnycolc országra kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálat alapján*. Kézirat.
32. Az elmületről bővebben lásd: Máté-Tóth András: *Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában*. Vigilia 2015. 6. sz. 409–415.; uő: *Sebzett kollektív identitás. Autopoiétikus szempontok Kelet-Közép-Európa vallási folyamatainak értelmezéséhez*. In: Máté-Tóth András – Povedák Kinga (szerk.): *Hegemóniák szorításában: Vallás Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Bp.
33. Az affinitás fogalma a társadalomtudományok területén Max Weber életművében vált döntő jelentőségűvé, legismertebb példája a *Protesztáns etika és a kapitalizmus szelleme* című tanulmány, amelyben Weber azt mutatja meg, hogy a különböző vallásos tanok, vallásos elbeszélések milyen módon képesek hatást gyakorolni olyan eltérő minőségi tulajdonságokkal rendelkező tényezőkre, mint például a gazdasági gyakorlatok. Weber ezt a megközelítést számtalan különböző jelenség leírására alkalmazta. Az esetek közös vonása, hogy az affinitás egyfajta használhatósági relációt ír le. A fogalom(történet) részletesebb ismertetését lásd Kollár Dávid: *A Protestáns etika kémiája*. Replika 2020. 117–118. sz. 273–284.
34. László Tamás: „*Allandóságaink és változásaink*” a járványhelyzet és a reziliencia kontextusában. Konferencia-előadás. Magyar Szociológiai Társaság: *Válságról válságra. 2023. évi vándorgyűlés*. Konferencia. 2023. november 17–18. Budapesti Corvinus Egyetem. <https://drive.google.com/file/d/1rl8lslFas8vfl6hn7ZrJgL4B5PV2REpA/view>
35. Századvég Konzorcium: *Reziliencia az egyének, a közösségek és a társadalom szintjén*. Adatfeldolgozás; kvantitatív és kvalitatív közvélemény-kutatási eredmények elemzése. Bp., 2021.
36. A megalapozott elmélet módszertanáról bővebben lásd: Juliet Corbin – Anselm Strauss: *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. L'Harmattan – Semmelweis Egyetem EKK MHI – SAGE Publications, Bp. 2015.
37. A Századvég egy a felnőttkorú magyarországi lakosságra országosan reprezentatív kérdőíves felmérésének eredményei alapján a négyfokú Likert-skálán érvényesen válaszoló 24 százaléka értett (inkább vagy teljes mértékben) egyet azzal az állítással, miszerint „a koronavírus egy átverés”. Azzal, a jóval specifikáltabb – de a nyilvánvalóan érzékelhető társadalmi változásokat konnotatív jelentését tekintve nem tagadó – állítással, hogy „a koronavírus egy mesterségesen gyártott fegyver”, a megkérdezett és érvényesen válaszoló minta fele értett inkább vagy teljes mértékben egyet; de a két szóban forgó válaszlehetőség összevont aránya „a vírus szándékos kísérlet arra, hogy nagy hatalmú emberek pénzt keressenek” állítás esetében is 46 százalék volt. Mindez, habár nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a társadalom közel fele hinne az összeküvés-elméletekben, mégis arra utal, hogy jelentős azoknak az aránya, akik egy, a koronavírus-járványhoz hasonló, felfokozott médiaérdeklődéssel kísért válságszituációban fogékonyak mutatkozik az efféle magyarázatkísérletek elfogadására. Az adatok forrása: Századvég Konzorcium: *Magyarország az ideológiai térképen a 21. században*. Adatfeldolgozás; kvantitatív közvélemény-kutatási eredmények elemzése. Bp., 2022.
38. A felerészben online, felerészben személyes részvétel mellett megtartott interjúkon egyenként hat-hat fő vett részt, az interjúk időtartama hozzávetőlegesen másfél óra volt. A kiválasztott települések Budapest, Zalaegerszeg és Orosháza voltak. Az egyes csoportok heterogén összetételűek voltak nemi és életkori szempontok alapján.
39. A ressentiment nietzschei fogalmát – tudomásunk szerint – eddig a társadalomtudományok nemigen hasznosították elemzési célokra; egy ritka kivétel, ami az internetes közegekben nyilvánulónak gyűlölet értelmezéséhez használja, Maria Sinelnikova tanulmánya (Maria Sinelnikova: *Online Hating as Modern Manifestation of Nietzschean Ressentiment*. Problemos 2022. 102. sz. 105–117.) – azonban ez az írás is inkább csak a jelenségek elméleti szempontú értelmezéséig jut el. A ressentiment empirikus, kérdőíves mérése – az eddigi ismeretek fényében – a következő dimenziók, illetve szempontok beépítése alapján tűnik megvalósíthatónak: az élettel való elégedettség (elégedetlenség); ágenciaélmény (hiánya); „kisember-mentalitás”; a legitim sikeresség lehetségességének tagadása; általános bizalmatlanság; mások viselkedésének felháborodott, morális alapú kritikája; helyi elitellenesség; globális szintű elitellenesség; idegenellenes-

ség; sebzett (történelmi) kollektív identitás; negatív jövőkép; nemzeti identitás (extrém mértékű büszkeség vagy szégyenérzet); (közéleti) tájékozottságra való fokozott igény; radikális társadalmi változások igénye.

40. Megítélésünk szerint a ressentiment fogalma átfogóbban képes leírni azt a jellegzetes habitust, mint más, hasonló jelentéstartalommal bíró fogalmak. A frusztráció például túlságosan az egyéni élethelyzetekhez és pszichés állapotokhoz kötött; a populizmus iránti fogékonyság és a kapcsolódó leírásmódok túlságosan leszűkítően, inkább csak a közélet és a politikum szférájára fókuszálnak; a talán legközelebbi alternatíva, az anómia esetében pedig nem kifejezetten hangsúlyos a ressentimentnél kiemelt jelentőségű komplementaritás, a társadalmi viszonyokra és más társadalmi csoportokra való fokozott reflexió.

41. Csepeli György sok ponton hasonló diagnózist állít fel *Magyar negativizmus* című írásában. Csepeli György: Magyar negativizmus. Hozzászólás Hadas Miklós *Mi a magyar? Újratöltve hetvenyolc év után* című cikkéhez. Replika 2018. 106–107. sz. 267–277.

